

ŞUŞA'DA ERMENİLERİN MÜSLÜMANLARA KARŞI YAPTIğI KATLİAMLAR (1905-1906)

Sevgi KELEŐYILMAZ¹

Öz

Azerbaycan'ın tarihi sürecinde kurulan birçok hanlıktan veya merkezi şehirlerinden biri de Karabağ' dı. Karabağ'ın sınırları içerisinde bulunan "Şuşa" gerek konumu itibarıyla gerekse kaynakları bakımından stratejik önemi olan bir şehirdi. Bu konumundan dolayı "Şuşa" Azerbaycan coğrafyasında meydana gelen olayların ilk etkilediği şehirlerdendi. Dolayısıyla, 1905-1906 Ermeni katliamlarında da "Şuşa" doğrudan etkilenmiŐti. Ermenilerin 1905, 1920 ve 1991 tarihlerindeki üç büyük saldırısından da Şuşa, çok büyük zarar görmüŐtü. Bu çalışmada Azerbaycanlı yazarların yaptığı çalışmaların yanı sıra, arşiv kaynaklarına dayanılarak 1905-1906 yıllarında Şuşa'da meydana gelen olayların genel manzarası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Şuşa, Karabağ, Azerbaycan, Bakü

THE ASSASSINATION OF MÜSLİMS İN SHUSHA BY ARMENİANS (1905-1906)

Abstract

Karabakh was one of the cities among many which were established during the history of Azerbaijan. Shusha, which was located within the borders of Karabakh, had a strategic importance in terms of its location and its resources. Because of its location, it was among the cities first affected by incidents within the Azerbaijan region. As in every incident, Shusha was directly affected by what happened during the massacre of Azerbaijanis by Armenians between 1905-1906. Shusha was massively damaged by the attacks of the Armenians in 1905, 1920 and 1991. In this study, based on archives, and the studies carried out by Azerbaijani authors we have tried to present a general view of incidents that happened in Shusha between 1905-1906.

Key Words: Armenian, Shusha, Karabakh, Azerbaijan, Baku

GiriŐ

Batı Asya ile Dođu Avrupa'nın kesiŐim noktası olan Kafkasya'da yer alan Azerbaycan; batısında Ermenistan, kuzeyinde Rusya, güneyinde İnan, doğusunda Hazar Denizi ve kuzeybatısında Gürcistan sınırları arasında yer almaktadır.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD. Doktora Öğrencisi, sevgikelesyilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-00027563-066X.

Azerbaycan, zengin ham madde kaynaklarına sahip olması açısından cazip bir yer olmuştur. Coğrafyası, genel olarak dağlık bir alandır. Güney Azerbaycan dağlık bir yer iken Kuzey Azerbaycan ise düzdür. Fakat bu görünüşün istisnası sadece dağlık Karabağ bölgesidir. Burası da Güney Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alır (Buniyatov, 1991; 317). Azerbaycan içerisinde önemli bir yere sahip olan Karabağ, tarihte ve günümüzde farklı bir değer ifade eder. Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde Kura ve Aras ırmakları arasında yer alan bir bölgedir. XIX. yüzyılda Güney Kafkasya'da idari ve nüfus olarak önemli birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu bölge içerisinde değişikliklerin yaşandığı yerlerden biri de Karabağ'dır. XIX. yüzyılda Karabağ, Çarlık Rusya'nın hâkimiyeti altındaydı. Rusya siyasetinde değişiklikler yaşanıp yeni bir Rus idaresi kurulunca 1822'de Karabağ Hanlığı lağvedilmiştir. Bölgede başlayan yeni Rus idaresi, bölgeyi Hristiyanlaştırma politikası çerçevesinde Karabağ'a Ermenileri yerleştirme politikası da uygulamıştı (Çapraz, 2012; 231). Bu dönemde Şuşa'nın bağlı bulunduğu Karabağ'a Ermeniler kitleler halinde getirilerek yerleştirilmiştir (Nağisoğlu, 2017; 10).

Şuşa'da Ermenilerin Müslümanlara Karşı Yaptığı Katliamlar (1905-1906)

Şuşa

Azerbaycan bölgesinin önemli noktalarından Şuşa, tarihî Gence, Tiflis, Erivan, Tebriz, Bakü şehirlerinin orta noktasında bulunmaktadır. Dağlardan diğer bölgelere açılan bir pencere olarak da görülen kentin, düşmana gözdağı verecek (Axundov, 2007; 7) stratejik bir konumu vardı. Şuşa'yı elinde bulduran milletler, Ermenistan ile İran'ı kontrol edebilme imkânını da elde edebilirlerdi. Böylesine önemli bir noktada olan Şuşa, Azerbaycan sınırları içerisinde meydana gelen olaylardan da en fazla etkilenen yerlerden biriydi.

Şuşa'ya önce, "Şişa" denmekte olup, daha sonraları "Şuşa" olarak adlandırılmıştır (Axundov, 2007; 7). Şuşa şehrinin yeni kurulduğu dönemlerde 162 aile yaşamaktaydı. Rus memurların düzenledikleri arşiv belgelerinde bu ailelerin Azerbaycanlı Müslüman-Türk aileler olduğu yazılmaktadır Nağisoğlu; 2017; 10). 1724-1814 arasında Karabağ (Aran) Hanlığının başkenti olan Şuşa, 1815 itibarıyla Azerbaycan'ın Gence vilayetinin kazası olmuştur (Sezen, 2017; 732).

Şuşa, asırlarca Azerbaycan tarihinin, siyasetinin ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçasıydı. Penah Ali², 1735 tarihinde İran saldırıları karşısında ilk başkaldıran kişidir. Bu başkaldırış neticesinde İran şahı tarafından Horasan'a sürgün edilmiştir. Sürgün edildiği yerden, Karabağ dağlarına kaçarak İran ile mücadeleye başlamıştır. Penah Ali, şehirde İran saldırılarına karşı, güçlü bir engel teşkil eden Şuşa Kalesi'ni inşa etmiştir. Penah Ali'den sonra tahta geçen oğlu, İbrahim Halil Han babasının temellerini attığı şehri daha da geliştirmiştir (Demir, 1992; 40 vd.). 1822'de Karabağ Hanlığı lağvedilince hanlık Karabağ Eyaletine dönüştü. 1840'dan itibaren de Şuşa, Karabağ Eyaleti'nin merkezi olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde; Şuşa şehri cazip merkez haline geldi, bölgeye göçler yaşandı (Kanbarova, 2017; 37).

² Karabağ Hanlığının kurucusu olan Penah Ali, göçebe yaşamları olan Cevanşir Türkmenlerinden Sarıçalı oymağına mensuptur. İran şahı Nadir Şah'ın hizmetinde olup önemli görevleri olmuştur. İran sarayında görevli olan kardeşinin Nadir Şah tarafından idam edilmesi üzerine Karabağ'a gitmiş ve Nadir Şah'a karşı bağımsızlık mücadelesinde bulunmuştur. Bu mücadele neticesinde; 1749 yılında Karabağ hanlığını kurmuştu. Penah Ali Karabağ'da Şuşa şehrini başkent yapmış ve bu şehre penahabat ismini verilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz; İsmail Özçelik "Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı", *Vakanüvis- Uluslararası Araştırmaları Dergisi/ International Journal Of Historical Research*, Kasım 2017/ Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ s.417).

XIX. yüzyılın başlarına kadar, kentte yaşayan ailelerin büyük bir bölümünü Müslüman nüfus oluşturmaktaydı. Bölgede Hristiyan nüfusun artması, Rusya'nın İran ile imzaladığı 1828 Türkmençay ve 1829 tarihinde Türkiye ile imzaladığı Edirne Antlaşması ile başlamıştır. Rusya, 1828-1830 tarihleri arasında Güney Kafkasya bölgesinin işgalini tamamladıktan sonra bölgede kendi konumunu sağlamlaştırmak için bölgeye Ermenileri yerleştirmeye başladı. Rusya'nın Güney Kafkasya bölgesinde işgal ve şiddet yoluyla yürüttüğü Hristiyanlaştırma politikası Şuşa şehrinin hem idari yapısını hem demografik yapısını etkiledi. Şuşa'da nüfus, 1897'de 25.881 iken 1913'te 42.568 kişiye yaklaştı (Kanbarova, 2017; 36 vd.; Mustafayev, 2015; 78 ; Yılmaz, 2013; 74). Bir başka veriye göre, 1897'de Şuşa şehir merkezindeki 25.556 kişilik nüfusun %43,2'sini Müslümanlar %56,5'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. 1897 yılındaki nüfus verilerine göre sonraki yedi yılda Ermenilerin sayısı giderek artmıştır. 1904 yılında Şuşa şehrinde yaşayan Müslüman nüfus, %41,5'e gerilerken Ermeni nüfusu, %58,2'a çıkmıştır (Çapraz, 2012; 238).

Şuşa kenti, 1900'lerin başında en kanlı çatışmaların yaşandığı yerdi. 1903'te çeşitli ülke ve kentlerden gelen Ermeniler Şuşa'nın köylerinde yaşayan Müslüman halkı katletmiş şehri yıkıp yakmışlardır. Bu saldırılar neticesinde Müslümanlar evsiz yurtsuz kalmıştır. Ermenilerden 40, Müslümanlardan 500 kişi ölmüştür (Sipahi ve Özsoy, 2017; 238). Bu durum, sonraki yıllarda Şuşa'da yaşanacak katliamlar döneminin habercisi gibiydi. Bu anlamda 1903 katliamını, XX. yüzyıl Şuşa katliamlarının ilki olarak da kabul edebiliriz. Ermeniler, bu tarihlerde silahlanarak Müslümanlara saldırıya geçmişler ve bu saldırılarını belirli zaman aralıklarıyla devam ettirmişlerdir. Azerbaycan Olağanüstü Tahkikat Komisyonu üyesi Mihaylov'un raporunda, Ermenilerin Şuşa dahil Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde Müslümanlara yapmış oldukları katliamlara değinmektedir. İlgili raporda, Ermenilerin Şuşa ve köylerinde 500 Müslümanı öldürmüş olduğu yazılmaktaydı. Görüldüğü üzere Ermenilerin yaptığı katliamların ilkinin 1905-1906 arasına değil 1903-1904 tarihlerine kadar götürmek mümkündür (Mustafayev, 2012; 545). Ermeniler, 1903-1904'te yapmış oldukları saldırıdan uzun zaman geçmeden ileriki yıllarda benzer saldırıları gerçekleştirmiştir. Karabağ meselesinin bir parçası olan Şuşa'da olaylar bu tarihlerle sınırlı değildi. Daha sonraki yıllarda da sorun büyüyerek devam etmiştir.

Axundov, Ermenilerin Şuşa şehrine XX. yüzyılda üç defa saldırdıklarını ifade eder. Ona göre katliamların ilki 1905-1906 tarihleri arasında, ikincisi; 1920'de, üçüncüsü 1992'de gerçekleşmiştir (Axundov, 2007; 11). 1903-1904 arasındaki olayları da ilave edersek Şuşa'da Ermeniler tarafından dört kez katliam gerçekleştirildiği görülür. Ermeniler, Karadeniz'den Akdeniz'e büyük bir Ermenistan devleti kurma hayali peşindeydi. Ermenilerin bu hayalleri için Karabağ ve Karabağ'ın bir şehri olan Şuşa stratejik bir öneme sahipti (Sipahi ve Özsoy, 2017; 237). Tarihi süreç içerisinde üç büyük saldırı ve katliamlar olsa da Ermeniler son saldırılarını 2020'de yapmışlardır. Yapılan saldırı neticesinde Azerbaycan ordusu büyük başarı kazanmıştır. Karabağ'ın önemli birçok şehri Ermeni işgalinden kurtarılmıştır.

Ermeniler, saldırılarına genellikle Şuşa şehriyle başlamaktadırlar. Ancak, 1904'te yaptıkları saldırılar Bakü'den başlamıştır. 1904'te Bakü'de başlattıkları katliamları, Şuşa şehri de dahil birçok yerde yapmışlardır. Bu tarihte saldırılar, Bakü'deki olaylarla diğer şehirlere doğru yapılmış olsa da en fazla tahribat Şuşa'da olmuştur (Axundov, 2007; 11). 1905'te "Serhat" şehri Bakü'de Ermenilerin saldırıları karşısında, fakir Müslümanlar da silahlanmışlardır. Çünkü Ermeniler şehirde sık sık cinayetler işlemektedir. Bakü'de başlayan katliam şiddetini artırarak çevreye yayılmıştı (Sunny, 1990; 39 vd). Ermeniler tam teçhizatlı bir şekilde aniden saldırılarına başlamıştı. Şuşa'yı yakıp yağmamış, Müslümanların değerli eşyalarını zorla ellerinden almıştı, hayatta kalabilenler ise işsiz kalmışlardı (Sipahi ve Özsoy, 2017; 238; Axundov, 2007; 11).

2. 1905-1906 Tarihlerinde Şuşa'daki Olaylar

Ermeniler, Azerbaycan'da sivil halka karşı toplu katliam yapmak için fırsat kolluyorlardı. Rusya'daki birinci Rus ihtilali dönemindeki kargaşa ortamı Ermenilere beklediği fırsatı vermiştir. Ermeniler ile Rusya arasındaki ilk çatışma 1905'te Şuşa'da başladı (Qasımlı, 2017; 93).

Ermenilerin bu yüzyılın başında gerçekleştirdiği ikinci katliamın birinci ayağıdır. Ermenilerin Şuşa'da yaptığı ilk katliam, 1903-1904 arasında olmuştur. Ermeniler ikinci katliamı 1905-1906 tarihlerinde Şuşa'da gerçekleştirdiler (Nağısoylu, 2017; 5 vd). Ermenilerin Şuşa'ya saldırı haberleri tüm kazalara yayıldı. Ermeni çetelerinin Azerbaycanlılara karşı saldırıları Bakü ve civar yerlerde tepkilere neden oldu (Qasımlı, 2017; 93). “Hayat”³ ve “İrşad”⁴ gazeteleri Şuşa'daki bu katliamlara dikkat çekmiştir. Buna göre Ermeniler saldırılarını planlı ve programlı bir şekilde yapmışlardı. Ermeniler, planları doğrultusunda yapacakları saldırılar için silahlanmış, teşkilatlanmış ve her türlü hileye başvurmuşlardı. Hatta kendi din kardeşlerini öldürerek bunları Müslüman halkın yaptığını söylemişler (Nağısoylu, 2017; 5 vd). Ermeniler böyle davranarak olayı daha farklı boyutlara taşıyıp yaptıkları katliamları haklı temellere dayandırarak Ermenilere yönelik tepkileri bertaraf etmeye çalışmışlardır.

Ermeniler, Azerbaycan topraklarına saldırırken Rusya'ya güvenerek saldırıya geçmiştirler. Çünkü, Azerbaycan Türklerine karşı Ermeniler her zaman Ruslar tarafından destek görmektedir. Rusya, Ermenilere desteğini esirgememesinin altında kendi ulusal çıkarları yatmaktadır. Büyük bir imparatorluk kurma emelleri ile sınırlarını genişletme çabası içerisinde diğer taraftan Kafkaslardaki nüfuzunu artırma gayreti içerisine girerek ve çatışma ortamı yaratarak kendisine bir pay çıkarma isteği vardır. Bu amacına ulaşmak isteyen Rusya Ermenileri amacına ulaşmada araç olarak kullanmaktadır. Arkalarına Rusları alan Ermeniler Kafkasya da harekete geçerek çatışmaya girişir (Karaman, 2011; 76). Rus Arşiv kaynaklarına göre; Ermenilerin Kafkasya'da yaptığı katliamın Şubat 1905 tarihinde yaptığına dikkat çekmiştir. Anlaşıyor ki, Ermenilerin şubat ayında Bakü'de başlattıkları saldırılar aralıklı olarak devam etmiş ve diğer şehirlere sıçramıştır.

Osmanlı Arşivinde yer alan belgelere göre; Saldırıların Şuşa'da şiddetini artırması eylül ayına denk gelir. İlgili kayıtlarda, Ermeniler Eylül 1905 tarihinde Şuşa köylerinde Müslümanlara yönelik saldırılarında 81 Müslümanın katledildiği bildirilmektedir. Alınan bu haber üzerine, hükümet bölgeye asker sevk eder. Ayrıca alınan bir telgrafnameye göre Şuşa'da

³ Ali Merdan Topçubaşı'nın sahibi olduğu “Hayat” gazetesi, 1905-1906 arasında Azerbaycan'da yayımlanmış ve bu tarihler arasında 325 sayı çıkartılmıştır. Gazeteye Zeynelabidin Tağıyev tarafından maddi destek verilmiştir. Yöneticiliğini, Ahmet Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade yapmıştır. Ahmet Ağaoğlu 102. Sayıdan sonra ayrılmıştır. “Hayat” gazetesi Azerbaycan tarihinde önemli bir yeri vardır. “Günlük siyasi içtimai, iktisadi ve edebi başlıklarla çıkartılmıştır”. Gazete, yayın hayatını Rus sansürü altında Eylül 1906 tarihine kadar yayım hayatına devam etmiştir. “Zararlı İstikameti olduğu iddiasıyla kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; İrfan Murat Yıldırım, “Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı.2/2, 2013, s.149-150.

⁴ “İrşad” gazetesi; 1905-1908 arasında Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan'ın Bakü şehrinde yayımlanmıştır. Bu tarihler arasında 525 sayı yayımlanmıştır. Sahibi Ahmet Ağaoğlu'dur. Gazeteye maddi destek sağlayan kişi, Azerbaycan'ın petrol zengini olan İsa Bey Aşurbeyov'dur. İrşad gazetesi, “Azerbaycan tarihi, siyaseti, edebiyatı, siyasi hayatı, aynı zamanda kültürü” hakkında makaleler yayımlamış ve bu makaleler yayımlandığı dönemi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz; İrfan Murat Yıldırım, “Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı.2/2, 2013, s.149-150.

meydana gelen yangın büyük hasara yol açmıştır (¹ BOA., HR. SYS. 1378/13- 1- 1(14 Eylül 1321); BOA. Y.A.HUS. 493/10; Demir, 1992; 247 vd).

7 Eylül 1905 tarihli bir başka belgede de Ermeniler, Şuşa ve Bakü'de Müslümanları katletmekteydi. Bunun üzerine Müslüman halk bir dizi toplantı yapar. Bu toplantılarda hazır bulunanlardan bazıları, Rusya Hükümeti'nin Ermenileri mükemmel olarak silahlandırması ile Ermenilerin taarruzlarına maruz bırakıldıklarından bahsediyordu. Sonuçta himaye talebi arzusu ile Osmanlı padişahına ve İran şahına telgrafname gönderilmesini teklif ettiler (BOA. HR. SYS.1378/17; Demir 1993; 243 vd).

Eylül 1905'te, Şii Şeyhi Şuşa'da, Ermenilerin Müslümanlara katliam uyguladıklarını haber vermişti. Diğer taraftan, Şuşa'da iki gün devam eden silahlı çatışmalarda İran halkından bazıları da katledilmişti. Ermenilerin Bakü ve Şuşa'da yerli halkla olan çatışmalarında İranlıları da katlettikleri haberi alınmıştı. Bu arada Ağdam ile Şuşa arasındaki 40 kilometrelik telgraf hattının da tahrip edildiğini düşündüklerini bildirmişlerdi (BOA. Y.A.HUS. 494/36_3 (2-20 Eylül 1905; Demir, 1993; 172).

Yine Eylül 1905 tarihli istihbarat raporlarına göre; Ağustos'un yirmisinden itibaren Şuşa şehrinde sükûnet hâkimdi, fakat civar köylerde çatışmalar devam ediyordu. 200 civarında ölü ve çok sayıda yaralı olduğu tahmin ediliyordu. Yine çok sayıda ev yakılmıştı. Güvernör "Baranovasky"ın öldürüldüğü bildirilmiştir. Kafkas resmî gazetesi ise; Güvernör "Baranovasky" öldürüldüğüne dair haberi yalanlıyordu. Bakü ve çevresinde meydana gelen Ermeni katliamlarında çok daha fazla can ve mal kaybının olduğunu yazıyordu. Haber sayfasında, 270 Müslüman katledilmiş olduğu ve üç yüzden fazla petrol kuyusu ile çok sayıda ev ve fabrikanın ateşe verilmiş olduğu haberini yazıyordu. Bu haber üzerine bölgeye asker sevk edilip olaylar durdurulmaya çalışılmıştır (BOA. HR. SYS.1378/18-1-1(12 Eylül 1321); Demir, 1993; 171 vd). Şuşa'da Ermenilerin Müslümanlara yaptığı saldırılar durdurulmaya çalışılsa da Şuşa'nın civar köylerinde Ermeni saldırıları devam etmekteydi. Ermenilerin saldırılarıyla ilgili başka bir istihbarat raporunda, Bakü'de 270 Müslüman'ın yanı sıra 130 gayrimüslimin öldürülmüş olduğu bilgisi de mevcuttu. Buralarda çıkan yangında, evlerin yanı sıra 300 petrol kuyusu ve havuzunu da tahrip edilmişti (BOA. Y.A.HUS.494.36/1, 28 Ekim 1905). Bu durumu Kafkas gazeteleri haber yapıyordu. Haberler üzerine askerler bunları durdurmaya çalışmışlardı (BOA. Y.A.HUS.494.36.5).

6 Eylül 1905 tarihli başka bir belge gelişmeleri şöyle aktarıyordu: Yerel gazetelere göre⁵; 12 Ağustos'ta Şuşa'da Ermeniler, Ermeni mahallesinde oturan Müslümanlara saldırarak tamamını katlettikten sonra, 40 haneli bir Müslüman köyünü de tamamen yakmışlardı. Halkı sakinleştirmek üzere, o zaman Şuşa Hanlığı neslinden birinin başkanlığında bulunan 100 Müslüman, Ermeni mahallesine gitmişlerse de Ermeniler onlara saldırarak içlerinden birçoğunu yaralamışlar, diğerlerini de esir etmişlerdi. Ermeniler olay yerine gelen; Güvernörü (Baranovisky)'i de yaralamışlardı. Müslümanlar yaralı olan Güvernörü şehre nakletmişlerdi. Civar köylerde olup sayıları Ermenilerin iki katı civarında bulunan ve şehirde yaşayan Müslümanlar bu sırada geri döndüklerinden, o ana kadar işe karışmayan Ermeni heyet-i ruhbanıyesi, Müslümanlara müracaat ederek mücadelelere son verilmesini rica etmişlerdi (BOA. HR. SYS.1378. 16-1-1-3, 8 Eylül 1321; BOA. Y.A. HUS.492/96; Demir, 1993; 245). Bunun üzerine Şubat 1906'da Müslüman-Ermeni çatışmalarına son vermek amacıyla Tiflis'te barış konferansı yapılmıştır. Bu konferansın düzenleyicisi Kafkas Valisi Vorantsov-Duşkov'dur. Konferansa katılan Müslüman-Türk temsilcilerden bazıları; Ahmet

⁵ Belgede hangi yerel gazeteler olduğundan bahsedilmemiştir.

Bey Ağayev, Ali Merdan Bey Topçubasov ve Adil Han Ziyathonov'ndü. Bu temsilciler, ellerindeki delillerle "Taşnaksutyun" partisinin Güney Kafkasya'daki çatışmaların baş aktörü olduklarını ve bunlara destek veren resmi çevrelerin de olduğunu söylemişlerdir. Bu toplantı sonrası çatışmalara kısa süreliğine ara verilmişse de Ermeniler çok geçmeden saldırılarına devam etmişlerdir (Mustafa, 2014; 7). Müslümanlar taarruza geçerek Ermenileri püskürtmüşlerdi. Ermeniler, şehri yakmaya başlamışlardı. Yangın, şehrin her tarafını sarmış, genel vali, Şii mezhebi şeyhine bir telgrafname göndererek "Şuşa'ya giderek yerel memurlara katılmasını, memurlar yardımıyla halkı barıştırmayı" gereğini bildirmişti. Bakü'den ağustosun yirmi biri tarihiyle gelen bir karşı telgraf tramvay kondüktörleri buldukları yerleri terk etmeleri üzerine akşam saat altıdan itibaren karışıklıklar başlamıştı. Ermeni olan bu kondüktörler yerlerine gelen askerlere silah kullanmışlardı. Daha sonra mekânlara ve gelip geçen Müslümanlara ve Ruslara ateş etmişlerdi. Bir müddet sonra, bu tüfek ateşi şehrin her tarafına yayılmış ve hanelerin damları ile pencerelerinden askerler üzerine ateş edildiğinden onlar da karşılık vermeye mecbur kalmıştı. Karışıklık sabaha doğru son bulmuştu. 8 Müslüman, 1 Rus, 3 Ermeni ölmüş ve 1 polis komiseri, 1 belediye çavuşu, 2 Rus, 7 Müslüman, 11 Ermeni yaralanmıştı. Gündüz sakinleşen tüfek ateşi akşam tekrar şiddetle başlamıştı. Bu mücadelelerde en fazla zarar gören Müslümanlardı (BOA. HR. SYS.1378. 16- 1- 1-3, 8 Eylül 1321; BOA. Y.A. HUS.492/96; Demir, 1993; 245).

1905 başlarında başlayan Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar sonucu yaşanan katliamlar yavaşlaşa da bu kavga ortamı yıl boyunca devam etmiş ve bir sonraki yıl şiddetini tekrar artırmıştır. Olaylar Şuşa'nın merkezi ile sınırlı kalmayıp köylerinde de devam etmiştir (Mustafayev, 2012; 546 vd.).

Ermeniler'in, 26 Temmuz-1 Ağustos 1906 arasında yaptığı beş günlük saldırıda sadece Şuşa kazasına bağlı 12 Müslüman köyünü yerle bir etmişler, insan kıyımına sebep olmuşlardır (Mustafa, 2014; 7 vd.). Ermeniler, Şuşa'da gittikleri yerleri yakıp yakmakla ve önlerine gelen sivil halkı katletmekle de kalmıyordu. Şehre ihtiyacı olan gıdanın girmesini dahi engelliyordu.

Karabağ'ın merkezi Şuşa'da 1906'da İslam köyleri silahlı Ermeni güçleri tarafından kuşatılıyordu. Ermeni güçleri, dışardan yiyecek getirilmesini de engelliyorlardı. Bu nedenle bu Müslüman köylerinin halkı kıtlıktan hayatlarını kaybetmişlerdi. Bunun üzerine halkın bir kısmı, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundular. Gelenler, kendi illeri içerisindeki Ermeniler tarafından yakılan 19 köyün isimlerini sayıyorlardı. Buna ek olarak bu bölgedeki memurlar, Müslümanların ellerinden silahlarını alıyorlar fakat Ermenilere dokunmuyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından Rusya Hükümeti nezdinde girişimde bulunuluyordu (BOA. Y.A.HUS. 499/57-1; 499/57-2, 499/57- 3; BOA HR. SYS.1379/34-1-1, 5 Şubat 1906. Gerekli paranın gönderilmesi hususunun Batum Başkonsolosluğuna tavsiyesini, Tiflis Başkonsolosluğu talep ediyordu (BOA. Y.A.HUS. 499/57-3.).

Ermenilerin yaptığı saldırılar Türk-Müslümanlarının yanı sıra, diğer vatandaşlara da zarar veriyordu, zarar verdikleri arasında Ruslar da vardı. Fakat Ermenilerin saldırılarında en ağır kayıpları yine Müslümanlar vermişlerdi (BOA. HR. SYS.1378).

Ermenilerin yaptığı saldırılarda her ne kadar Rus vatandaşları zarar görmüşse de Rusya'nın 1905- 1906 arasında meydana gelen saldırılarda ve karışıklıklarda kendi amaçları doğrultusunda hareket ederek ikili oynadığını söyleyebiliriz. Rus memurlar meydana gelen olaylarda, Kafkasya'daki hoşnutsuzluğun hükümeti etkileyeceği endişesi taşımışlardır. Bu nedenle Ermenilerin Müslüman bölgelerine yaptığı katliamlara bazen duyarsız kalmakta, bazen de Ermenilerin tarafını tutarak arayışta çalışmaktaydılar (Mustafa, 2014; 2).

Sonuç

“Şuşa” şehri, Azerbaycan'ın tarihi özellikleri olan önemli kentlerinden biridir. Kentin kuruluşuna, nüfus yapısına ve tarihine bakıldığında Şuşa'nın Azerbaycan Türklerine ait olduğunu görmek mümkündür. Ermeniler, Şuşa şehrine yaptığı saldırılarda insanları öldürmekle kalmadılar, şehrin genel dokusuna ve insanların geçim kaynaklarına da zarar vererek kente Ermeni şehri görünümü kazandırmaya çalıştılar.

Ermeniler her ne kadar Azerbaycan'ın merkezinde (Bakü) katliamlarda bulunsalar da Azerbaycan'ın diğer şehirleri ve köyleri de bundan nasibini almıştır. Çok sayıda sivil ve askeri öldürmüşlerdir. Hayatta kalan Müslümanlar da perişan olmuş, evleri yakılmış, eşyaları yağmalanmıştır. Geçim kaynaklarını ve petrol kuyularını tahrip etmişlerdir. Bunu yaparken Müslümanları katletmenin yanında, onlardan iz bile bırakmak istememişlerdir. Şuşa'da meydana gelen her saldırıda Müslüman nüfus azalırken Ermeni nüfus artmıştır. Arşiv belgelerine bakıldığında Ermenilerin Müslümanlara yönelik saldırılarla, Müslümanları katlederek nüfusu kendi lehlerinde değiştirmek için türlü yollara başvurduğu görülür.

Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasında sancılı ve bir o kadar kanlı olayların yaşandığı bir bölgedir. Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında uzun bir geçmişe sahiptir. Bu sorun her geçen gün daha da kanlı bir hal almakta ve uluslararası alanda çözüm bekleyen bir mesele olarak önemi devam etmektedir. Günümüzde de Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmalar sürmektedir. Ermeniler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Rusya'ya sırtını dayayarak Azerbaycan'ın asker ya da sivil yerleşim yerlerine saldırmışlardır. Ermeniler en son saldırılarını 2020'de yapmışlardır. Azerbaycan ve Ermenistan savaşı sonucunda Azerbaycan ordusu büyük bir başarı kazanmıştır. Azerbaycan savaş sonunda birçok yerleşim yerini yıllar sonra geri aldı. Geri aldığı yerlerden biri de Şuşa'dır. Şuşa, Azerbaycan tarihinin ve kültürünün bir simgesidir. Üstelik bölgeye de hâkim bir şekilde konumlanmıştır. Bölgeyi kontrol edebilen bir konumda olması şehri önemli kılmaktadır. Şuşa, Karabağ'ın en büyük şehirlerinden biri olan Hankendi'ye giden güzergahta olması dolayısıyla stratejik yönden önemlidir. Günümüzde Şuşa, Azerbaycan ordusu tarafından kurtarılmış böylece Şuşalılar ve Azerbaycanlıların özlemi sona ermiştir. Azerbaycan, bölgenin kontrolünü lehine çevirmiş olmakla birlikte sorun hâlâ masa başında kalıcı çözümü beklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA. Y.A.HUS. 494/36_1 (28 Ekim 1905)
- BOA. Y.A.HUS. 494/36_3 (2-20 Eylül 1905)
- BOA. Y.A.HUS.494/36_4
- BOA. Y.A.HUS.494/36_5
- BOA. Y.A.HUS. 499/57_1
- BOA. Y.A.HUS. 499/57_2
- BOA. Y.A.HUS. 499/57_3
- BOA. HR. SYS.1379/34_1_1(5 Şubat 1906)
- BOA. HR. SYS.1378. 16_1_1-3 (8 Eylül 1321)
- DAB. HR. SYS. 1378/13_1_1 (14 Eylül 1321)

BOA. HR. SYS.1378/17

BOA. HR. SYS. 1378/18_1_1(12 Eylül 1321)

Kitaplar ve Makaleler

BUNİYATOV, Ziya Musa (1991). “Azerbaycan” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 4.

ÇAPRAZ, Hayri (2012). “19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası”, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi*, Sayı:3 (Kış 2012/1), s.s. 231- 240

DEMİR, İsmet (1992). *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, C.1 (1578-1914), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

DEMİR, İsmet (1993). *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri* C.2 (1575-1918), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, İrfan Murat (2013). “Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı.2/2, s.s. 147- 160.

KANBAROVA, Gülnara (2017)., “Şuşa Şehri'nin Mahalleleri ve Tarihi mimari Anıtları”, *ASOS JOURNAL, The Journal of Academic Social Science, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5 Sayı: 43, s. s.14-40.

KARAMAN, Erdal (2011). “Bahtiyar Vahabzade'nin Eserlerinde Karabağ”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31. Sayı, s.s.75-85.

M. F. AXUNDOV (2007). Adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, “Şuşa Həsəti (Metodik Vəsait)”, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Bakı.

MUSTAFAYEV, Şöhret (2015). “XVIII-XX. Yüzyıllarda Tarihi Azerbaycan Toprağı- İrevan Hanlığının Arazisine Ermenilerin Göç Ettirilme Politikası”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt: XXXI, Bahar, s.s.69-92.

MUSTAFAYEV, Beşir (2012). “Kafkaslarda Müslüman- Türk Soykırımı (1905-1920)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal Of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz), s.s. 533-561.

NAĞISOYLU, Möhsün, KARİMOV, Raqub, KAHİMOV Muhteallim (2017). *Şuşa Azerbaycan Matbuatında (1875- 1920)*, Bakı – Elmin İnkişafı Fondu.

NAZİM, Mustafa (2014). “Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt.3, Sayı.1, s. s.1-10.

GÜNEŞ, Mehmet (2015). *Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul.

ÖZÇELİK, İsmail (2017). “Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı”, *Vakanüvis-*

Uluslararası Araştırmaları Dergisi/ International Journal Of Historical Research,
Kasım/ Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı, s.417- 456

QASIMLI, Musa (2017). “*Ermeni Sorunu ve Büyük Devletler (1724-1920)*” Astana Yayınlar, 1.
Baskı, Ankara.

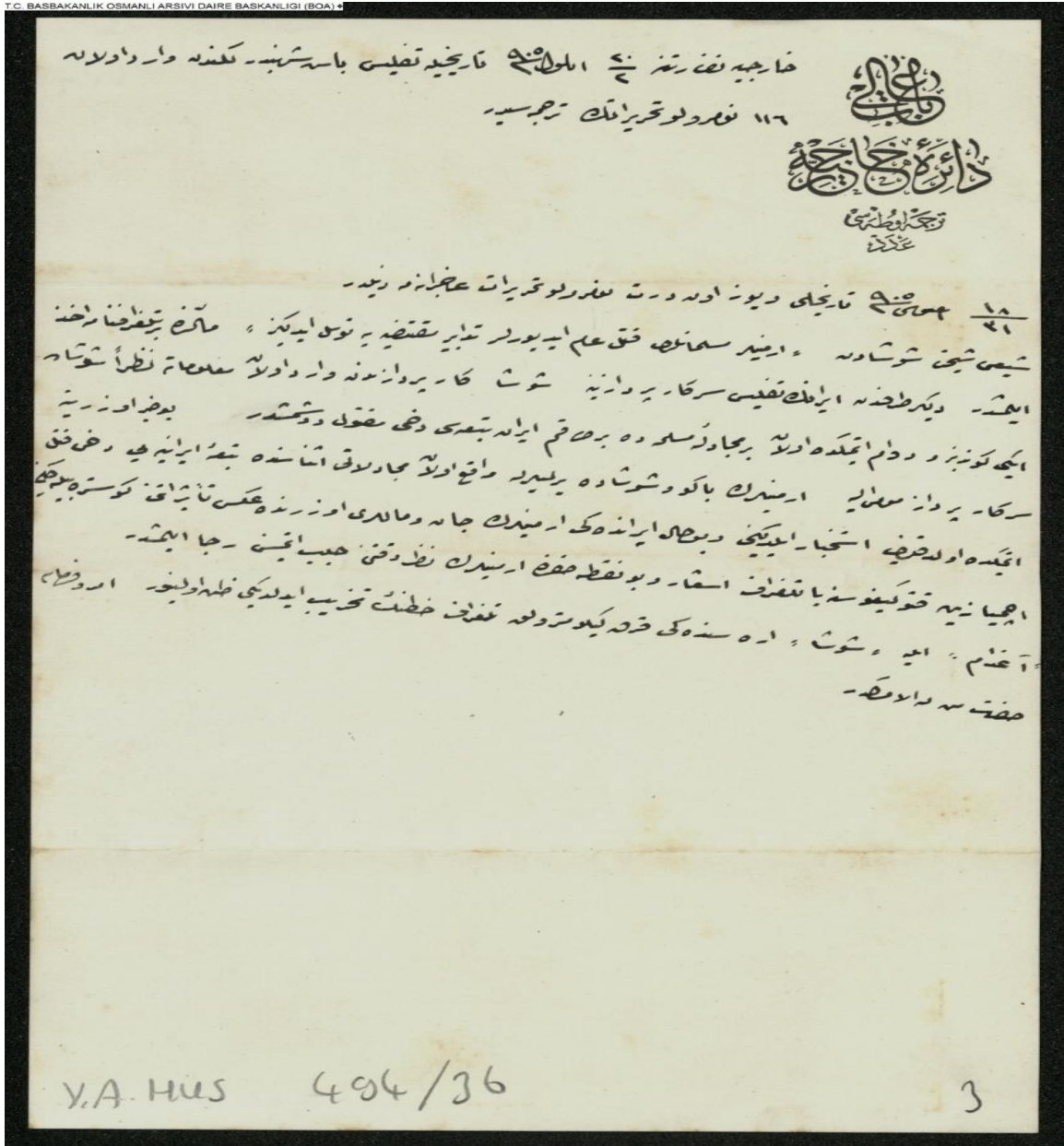
ŞİPAHİ, Esra Banu; ÖZSOY, Bahar (2017). “Kafkaslarda Bir Kent Kırım Örneği Olarak Şuşa”,
*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Qafqazşünaslıq İnstitutu, Qafqazşünasların
İbeynaxalq forumu*, First International Forum Of The Caucasus Studies Scholars, 17-
18 April, Bakü, 2. Kitap Bakü 2017, s.s. 235-243.

SUNY, Ronald Grigor (1990). *Bakü Komünü Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Belge
Yayımları:98, Birinci Baskı: Ekim.

YILMAZ, Reha (2013). “Kafkasya’da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”,
Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(1), s.s. 71-90.

EKLER

EK. A

Y.A.HUS.00494.00036.003

Tablo 1 : Ermeniler tarafından İran tebasından olanların da öldürüldüğüne dair

Kaynak: BOA.Y.A.HUS.0494.036.03

